

УДК 37:33(477)

Пальчук О.І.

кандидат економічних наук,

Київський національний університет технологій та дизайну

ОСВІТНІ ПОСЛУГИ ЯК ОСНОВА РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ ЗНАНЬ

EDUCATIONAL SERVICES AS A BASIS FOR THE DEVELOPMENT OF THE KNOWLEDGE ECONOMY

АНОТАЦІЯ

У статті розглядаються нові підходи до навчання в сучасній економіці. Сьогодні ми говоримо про особливі підходи до освіти, міждисциплінарні вивчення проблеми розвитку освітньої галузі та нову модель навчання протягом усього життя. У зв'язку з цим важливо виробити нові підходи до навчання і контролю знань. Крім того, автором розглянуто важливість інвестицій в людський капітал для економічного зростання в сучасному світі.

Ключові слова: нова економіка, економіка знань, освіта, глобальна економіка, людський капітал, інтелектуальний капітал, освітні послуги.

АННОТАЦИЯ

В статье рассматриваются новые подходы к обучению в современной экономике. Сегодня мы говорим об особых подходах к образованию, междисциплинарных изучения проблемы развития образовательной отрасли и новой модели обучения в течение всей жизни. В связи с этим важно выработать новые подходы к обучению и контролю знаний. Кроме того, автором рассмотрена важность инвестиций в человеческий капитал для экономического роста в современном мире.

Ключевые слова: новая экономика, экономика знаний, образование, глобальная экономика, интеллектуальный капитал, образовательные услуги.

ANNOTATION

The article is devoted to the analysis of new education approaches in the modern economy. The modern speed of technical changes led up to higher level of skills and so made the flexible education more important. It is necessary for workers to study during all their life today to be on the float. That's why investments in the human capital assets are very important in the modern economy. The connection between education and economic development became more visible with the increasing transfer of technology.

Keywords: new economy, knowledge economy, education, global economy, innovations, education, human capital, education services.

Постановка проблеми. Останніми десятиріччями економіка знань набуває популярності як окрема галузь науки. Раніше як науковці, так і урядовці розглядали економіку і освіту як різні сфери. Економіку розглядали як сферу, що відноситься до приватного блага, а освіту – як таку, що є державним благом. Економіка раніше вважалася холодною практичною наукою, що базується на зацікавлених в раціональному використанні ресурсів та отриманні найбільшого прибутку індивідах, тому на перший погляд була абсолютно не пов'язана з соціальною та моральною сферами, зокрема з галуззю освіти. З розвитком шкільної освіти розвинені країни відчули на собі тиск з метою покращення та розширення освіти школярів, тому відстань між галузями почала зменшуватися.

У сучасному глобальному світі перехід людства від постіндустріальних до науково-

інформаційних технологій базується не на матеріальній, а на інтелектуальній власності; визначається рівнем людського розвитку в країні, станом наукового потенціалу нації, рівнем кількості фахівців з вищою та середньою спеціальною освітою.

Нові умови життя висувають нові вимоги і завдання щодо соціальних та професійних якостей людини, її місця, характеру, рівня кваліфікації, способу мислення та поведінки. Саме людина, її потенціал є рушійною силою економічного прогресу в сучасному інформаційному суспільстві. Покращення освітніх послуг, їх розширення є необхідними передумовами розвитку особистості. Кожна країна, що прагне досягти високого рівня розвитку, повинна особливо увагу звернути саме на освітню галузь.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Доходи від інвестицій в освіту почали цікавити науковців з 1950-х років. За майже 60-річну історію досліджень цієї проблеми було вироблено декілька підходів. Величезна кількість робіт присвячена дослідженню систематичних змін у процесі виробництва, що приводив до попити на певний тип робочої сили. Р.Р. Нельсон та Є.С. Фелпс заявляли, що віддача від освіти більш продуктивна за часів постійної зміни технологій [1].

Сучасна теорія людського капіталу поширилася на праці В. Шульца (1963 рік), Г.С. Бекера (1964 рік) та Дж. Мінсера (1958, 1962 роки) [2; 3; 4].

Офіційною датою народження цієї теорії традиційно вважається жовтень 1962 року, коли була опублікована серія статей, присвячених виключно проблемі людського капіталу. За недовгий час нова теорія здобула загальне наукове визнання. Підтвердженням цього стало присудження в 1992 році Нобелівської премії в галузі економіки професору Чиказького університету (США) Г.С. Бекеру за значний внесок у розроблення та популяризацію ідей теорії людського капіталу [3].

Значний внесок в дослідження соціальних аспектів економічного зростання зробили такі вітчизняні вчені, як, зокрема, В. Базилевич, А. Гальчинський, В. Геєць, А. Гриценко, А. Чухно, С. Сіденко, Ю. Пахомов. Водночас аналіз літератури засвідчує відсутність фундаментальних системних досліджень освітніх послуг. Актуальність соціально-економічних

процесів економіки потребує подальших досліджень вітчизняної освіти з урахуванням особливостей глобалізації, європейської інтеграції та інноваційної моделі розвитку.

Мета статті полягає у висвітленні сучасних проблем розвитку освіти, розгляді теоретичних концепцій підвищення її ефективності.

Вклад основного матеріалу дослідження. Документально підтверджено, що краще освічені робітники працюють набагато ефективніше, ніж менш освічені. Більш того, освічена робоча сила є більш значущою в глобальній економіці сьогодення, яка потребує все більших навичок та умінь. Піднімаючи питання ефективності освітніх інституцій та розуміючи, що стимули до навчання, набуття нових компетенцій посідають важливе місце в сучасній економіці, науковці почали активніше обговорювати тему освітньої реформи. Особливо зважаючи на те, що система освіти більшості країн світу, зокрема України, переживає суттєві зміни. Відмова від державної монополії в галузі освіти, створення комерційного навчання, зміна укладу суспільного життя привели до появи ринку освітніх послуг, який поряд з інформаційним ринком і ринком праці чинить активний вплив на сферу освіти. Інформатизація економіки і суспільства загалом, зміна умов функціонування державних і приватних підприємств та організацій викликали підвищення попиту на різні види освітніх послуг.

Як галузь освіта – це «сукупність установ, організацій і підприємств, що здійснюють переважно освітню діяльність, спрямовану на задоволення різноманітних потреб населення в освітніх послугах, на відтворення та розвиток кадрового потенціалу суспільства» [5]. Основними видами діяльності закладів освіти є створення і надання освітніх послуг. Існує декілька підходів до визначення поняття «освітня послуга», проте найбільш поширений з них під освітніми послугами розуміє «систему знань, інформації, умінь і навичок, які використовуються в цілях задоволення багатьох потреб людини, суспільства і держави». В сучасній економічній літературі, присвяченій сфері освіти, переважає підхід, згідно з яким освітні послуги є основним продуктом діяльності системи освіти. Але багато вчених не дають однозначного визначення цьому поняттю: є освітніми послугами, наприклад, окремі лекції та практичні заняття, програми навчальних курсів, повний курс підготовки (перепідготовки) фахівців. Очевидно, що чітке визначення сутності освітніх послуг важливо для виявлення всіх форм, в яких вони можуть виступати, для співвідношення освітніх послуг та інших освітніх продуктів. Позначимо сутності понять «послуга» й «освіта» та виділимо характеристики, властиві всім послугам. К. Маркс пропонує розуміти послугу як особливу споживчу вартість, отриману певною працею, так, як і будь-який інший товар; але особли-

вість споживчої вартості послуги полягає в тому, що праця визначає послуги не як річ, а як діяльність [6]. В Законі України «Про освіту» зазначено, що освіта – це основа інтелектуального, культурного, духовного, соціального, економічного розвитку суспільства і держави. Метою освіти є всебічний розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства, розвиток її талантів, розумових і фізичних здібностей, виховання високих моральних якостей, формування громадян, здатних до свідомого суспільного вибору, збагачення на цій основі інтелектуального, творчого, культурного потенціалу народу, підвищення освітнього рівня народу, забезпечення народного господарства кваліфікованими фахівцями. Україна визнає освіту пріоритетною сферою соціально-економічного, духовного і культурного розвитку суспільства [7].

Зазначимо, що питання наукового вивчення освітніх послуг мають переважно прикладне значення не лише з точки зору покращення освіти, але й у сфері оцінки. Так, під час розгляду питань, пов'язаних з оцінкою вартості нематеріальних активів компаній, часто використовуються методи, що оцінюють, зокрема, ефективність вкладень у вищу освіту [5].

Економіку часто визначають як науку, що вивчає використання обмежених ресурсів для забезпечення задоволення необмежених потреб. Економісти вивчають, як індивіди, організації та суспільство використовують час, гроші та трудові затрати. У разі освіти економістам цікаво, як організовано суспільство, як воно використовує ресурси для отримання різних знань та навичок через освітню систему та як ці навички та освіта розподіляються серед різних груп у суспільстві.

Власне, поняття «людський капітал» увійшло в науку на початку 60-х років ХХ століття в західній економічній літературі. Можна виділити дві основні причини виникнення інтересу до цього поняття. По-перше, загальна закономірність розвитку сучасної науки загалом, яка виявляється в концентрації уваги вчених на дослідженні проблем людини. По-друге, визнання того факту, що активізація творчих потенцій людини, розвиток висококваліфікованої робочої сили є найефективнішими способами досягнення економічного зростання. Людський капітал визнаний найціннішим ресурсом, набагато важливішим, ніж природні ресурси або накопичене багатство. Саме людський капітал, а не матеріальні засоби виробництва, є визначальним чинником конкурентоспроможності, економічного зростання та ефективності. Питання освіти сьогодні, як і більшість соціальних та політичних тем дискурсів, безпосередньо пов'язані з економікою. Дж.М. Кейнс колись писав, що економіка – це спосіб мислення, і саме це дає їй змогу поширюватися на широке коло непов'язаних з економікою тем, зокрема на освіту [8].

Економічні теорії типово базувалися на трьох основних припущеннях: недостатності ресурсів, раціональності та оптимізації. Недостатність ресурсів означає, що в економіці ніколи не буде достатньої кількості ресурсів для задоволення необмежених потреб. Раціональність стосується спроможності людей приймати лише виважені рішення, що принесуть їм користь. Останнє припущення – це ідея оптимізації, тобто економічна поведінка завжди зводиться до максимізації вигоди або мінімізації витрат. Індивіди чи групи мають особливі цілі: бути щасливими, отримувати високий дохід, мати долю ринку або володіти комбінацією вищезазначених факторів. Відповідно, індивіди робитимуть вибір, що максимізує їх вигоди.

Вчені намагаються дослідити поведінку суб'єктів економічної діяльності та організацій, адже вони генерують та розподіляють людські, матеріальні та фінансові ресурси. Зважаючи на це, економісти досліджують широке коло питань, пов'язаних з освітою, зокрема те, як освіта впливає на індивідуальні навички, як освіта має надаватися та розподілятися всередині суспільства (це широке коло питань включає в себе умови, характеристики та поведінку за різних організаційних форм), чи можна організувати освітній процес ефективніше.

Основним питанням економіки, пов'язаним з освітою, є зв'язок між освітою та доходами. Освіта та тренування розглядаються як індивідуальне інвестиційне рішення, що в подальшому приведе до матеріальних вигод у формі вищих доходів на ринку праці. Така точка зору на людський капітал має давню історію, адже починається від таких ранніх економістів, як Адам Сміт, Джон Стюарт Міль та Альфред Маршал, які вважали, що навички індивіда можуть впливати на економічний статус. А. Сміт, визначаючи суть основного капіталу суспільства, писав, що він на рівних складається не лише з машин, споруд і землі, але й «із набутих корисних здібностей усіх громадян чи членів суспільства» [9]. У 1776 році А. Сміт висунув теорію людського капіталу, яка говорила про те, що людські спроби лежать в основі процвітання та багатства, а у 1848 році Дж.Ст. Міль писав, продовжуючи теорію А. Сміта, що навички людини є засобом до збагачення [10].

Знання та навички, що здобуваються шляхом інвестування в освіту, підвищують людську продуктивність. Вигоди від інвестицій в освіту з'являться пізніше, а саме у доступі до кращої роботи, отриманні вищих доходів та кращого здоров'я. Існують також непрямі вигоди, а саме такі, як вищий соціальний статус та престиж, пов'язаний з вищим рівнем освіти. Хоча мотивація кожного окремого індивіда може різнитися, витрати і вигоди можуть значно відрізнитися залежно від особистості, очікувані доходи та інші привілеї будуть вищими за гіпотезами економістів, ніж за умов неотримання освіти.

З позицій теорії людського капіталу доходи людей є закономірним підсумком раніше прийнятих рішень. Тобто людина, приймаючи те чи інше рішення, може безпосередньо впливати на розмір своїх майбутніх доходів. Можна значно збільшити майбутні доходи, вкладаючи кошти у свою освіту і професійну підготовку, здоров'я, культуру, збільшуючи тим самим власний (приватний) людський капітал.

Правдивість теорії людського капіталу можна спостерігати практично в усіх розвинених країнах. Загалом заробітки зростають зі зростанням рівня освіти та продовжують зростати після закінчення вищого навчального закладу ще декілька років. Така тенденція спостерігається для всіх груп, включаючи жінок і чоловіків, людей різних рас та етнічних груп. Водночас, коли йдеться про доступ до освіти, погляди всередині всіх вищезазначених груп значно різняться. Особливу увагу науковці приділяють змінам у доходах залежно від різних факторів. Аналіз показує, що в середньому додатковий рік навчання приводить до зростання доходів приблизно в межах 10%. Економічні дослідження також виявили немонетарні вигоди, як приватні так і публічні, пов'язані з отриманням освіти. Суб'єкти, що інвестували в освіту та тренінги, як правило, мали стабільнішу роботу, краще здоров'я (частіше займалися спортом, рідше курили та краще харчувалися), часто отримували страхові та медичні поліси, пенсійне забезпечення, були схильні брати участь у виборах та загалом підвищували протягом життя свій культурний та соціальний рівень.

Саме тому щорічно країни витрачають значну частку свого ВВП на освіту. Витрати на освіту можуть здійснюватися як самим індивідом, так і урядовими програмами. Рішення, як саме здійснювати освітні програми для різного віку та рівня, є ключовим в економіці і безпосередньо пов'язаним з ефективністю освітньої системи.

Товари та послуги можуть залучатися різними шляхами (наприклад, згідно з традицією, лотереєю, силою). В сучасних суспільствах ресурси залучаються або ринком, або урядом, або за участю обох. Обов'язкова освіта, як правило, оплачується урядом на державному, обласному чи місцевому рівні, середня чи вища освіта – за участю уряду та ринку. Оскільки сьогодні значно зростає стурбованість щодо ефективності наявних шкіл, урядовці більшості країн центральну роль у фінансуванні та контролі відводять не державі, а ринку та ринковим механізмам.

Здебільшого ринок є найефективнішим методом алокації ресурсів, оскільки він спроможний координувати велику кількість покупців та продавців, надавати споживачам спроможність впливу на ціну, характеристики, кількість, уникаючи одноособового прийняття рішень. За цих обставин ринок – це найкращий механізм залучення ресурсів. Саме ефективність є осо-

бливим критерієм для оцінки механізму залучення ресурсів. Звісно, споживачі послуг освіти мають декілька цілей, і перш ніж приймати рішення щодо механізму залучення ресурсів, варто було б їх проаналізувати.

У деяких випадках ринок неспроможний ефективно організувати виробництво/споживання товарів чи послуг. Неспроможність ринку самостійно організувати виробництво та споживання пов'язана з декількома причинами: по-перше, вплив ринку може значно збільшуватися за умов, коли постачальник має змогу контролювати ціни. Монополія є прикладом такої ринкової сили. В ідеалі конкурентні ринки характеризуються великою кількістю покупців та продавців, тобто жоден окремих покупець чи продавець не може впливати на ціну. Стосовно ринку освіти ми не можемо стверджувати, що він характеризується досконалою конкуренцією у всіх сегментах: починаючи з початковою освітою і закінчуючи вищою, а також курсами підвищення кваліфікації. По-друге, ми не можемо стверджувати, що всі суб'єкти на ринку освіти знаходяться в рівних умовах, адже не всі володіють повним обсягом інформації щодо ціни та якості. За умов неповної обізнаності батьки можуть і не обрати ті чи інші учбові заклади. За різними дослідженнями багато батьків турбуються не лише про досягнення учнів, але й про соціальний статус. Екстерналії існують коли споживання чи виробництво має непрямий вплив на інших, що не відображається в ціні товарів. У разі освіти той, хто приймає рішення (студент або батьки), не несе усі витрати та не отримує всі вигоди від прийнятого рішення про те, наскільки довго та в яких обсягах він планує навчатися. Хоча суспільство може виграти більше від освічених членів, окремо взятий майбутній студент не завжди розуміє всі переваги вибору того чи іншого шляху. Соціальні переваги освіти починаються від отримання громадянами початкової освіти, це одна з причин того, чому уряд, як правило, базову освіту робить обов'язковою для усіх членів суспільства. Окрім того, часто ринок недоотримує частину доходів у зв'язку з тим, що не всі члени суспільства з певних причин, зокрема фінансових, мають змогу отримати ту освіту, якої прагнуть. Можна вважати, що освіта є суспільним товаром, який не завжди, на жаль, доступний усім.

Вищепераховані фактори ринкової неспроможності повністю регулювати освіту та розуміння урядами країн її надзвичайної важливості історично привели до державного втручання в цю сферу шляхом її регулювання, фінансування та управління. Регулювання набуває різних форм, включаючи розробку стандартів, обов'язкову атестацію студентів та висування вимог до компетенцій викладача. Фінансування освіти може здійснюватися у формі фінансування певних навчальних закладів або окремих учнів. Доходи від отримання освіти збира-

ються у формі податків. Насправді немає чіткої і зрозумілої схеми між отриманням послуги та отриманням від неї доходів. Уряд також спроможний безпосередньо впливати на освітні установи, розширюючи державну ієрархію шляхом надання фінансування певним студентам за умов їх подальшої роботи на благо країни (наприклад, в уряді або державній установі) протягом визначеного часу.

Як правило, регулювання, фінансування та контроль сформовано у вертикально інтегровану урядову систему. Оскільки школи, що фінансуються урядом, збирають учнів по всій географічній території, на місцевому рівні часто створюються монополії. З точки зору ринку це означає, що школа не має достатньої конкуренції для того, щоб тримати якість на належному рівні, а ціни на максимально низькому рівні. Саме тому часто сім'ї (як правило ті, які мають низький дохід, або ті, що проживають на віддалених територіях) не мають вибору школи для своїх дітей. Останні реформи в розвинених країнах в галузі освіти характеризуються спробами змінити контролюючу систему, фінансування, переглянути освітні програми, запровадити електронне обладнання та дистанційне навчання в навчальні заклади.

Економісти намагаються зрозуміти, як виробляється освітній продукт. Їх погляди розділяються, як правило, на два напрями: перший – це ставлення до освіти як до процесу виробництва, що потребує вкладень та, відповідно, приносить доходи. Згідно з іншим підходом пропонується розглядати організацію як мережу різноманітних бізнес-контактів між різними суб'єктами. Підхід до освіти як до процесу виробництва основними витратами вважає витрати на оплату праці вчителів, підручники, освітні програми тощо, тоді як основними доходами – досягнення студентів (їх знання та навички). Зв'язок між доходами та витратами в галузі освіти, як правило, визначається за статистичними оцінками з використанням математичних методів. Звісно, в теорії освіти як процесу виробництва визначати набагато легше, ніж на практиці. Наприклад, досить складно обґрунтувати частку доходів, що отримані саме завдяки освіті. Манера взаємодії викладача зі студентом є надзвичайно важливим моментом навчального процесу, характеристика ефективності викладача не може бути повністю виміряна роками досвіду та кваліфікації. Окрім того, не останню роль відіграють вплив родини, сімейні традиції та виховання на те, як старанно навчається дитина. Оцінка функції виробництва є основою для подальших напрацювань стосовно того, які ресурси або яке їх поєднання найкраще визначає ефективність.

Другий підхід, згідно з яким пропонується розглядати організацію як мережу різноманітних бізнес-контактів між різними суб'єктами, був заснований нобелівським лауреатом Рональдом Коузом на початку 1930-х років. Він напо-

лягав на тому, що ринок і держава, які раніше розглядалися окремо, насправді пов'язані між собою і замінюють один одного. Рональд Коуз у 1937 році у статті «Природа фірми» ввів в економіку поняття трансакційних витрат. Трансакційні витрати, на його думку, виникають у сфері координації, організації та контролю взаємодії економічних агентів. Так, трансакційні витрати в сфері освіти можна спостерігати, коли суб'єкти не повною мірою інформовані про можливості та цінність, через що роблять не найкращий вибір. Проблема асиметричності інформації трапляється, коли часто інформація навіть не доходить до споживача, тобто частина суб'єктів має інформаційну перевагу.

По суті, лейтмотив усіх його робіт становить думка про те, що будь-яка форма соціальної організації (ринок, фірма, держава) вимагає чималих витрат для свого створення та підтримання. А звідси випливає, що за рівнем і структурою цих витрат соціальні інститути можуть сильно відрізнятися один від одного, а найбільш ефективними виявляються ті з них, які обходяться суспільству дешевше. Мистецтвом економічної політики він вважав відбір найменш дорогих способів координації економічної діяльності.

Продуктивність праці в будь-якому суспільстві залежить від складу та якості трудових ресурсів, а також стану ринку людського капіталу, який визначає, наскільки ефективно навчаються та використовуються кадри. Звісно, ніхто не зменшує важливість товарних, фондових ринків, судів, урядових органів, проте всі ці установи створюються та управляються людьми. Те, як функціонують інститути, як вони пристосовуються до обставин, безпосередньо залежить від особистих якостей людей, що ними керують.

Висновки. Освітній продукт наділений такою властивістю, якою не наділений жоден з товарів чи послуг, що «виробляються традиційно», а саме властивістю всезагальної (інтегральної корисності) як для самої людини, так і для суспільства загалом, тобто освітній продукт володіє властивістю інтегральної корисності. Тому, якщо за деякими економічними методиками

період освіти робітника, що прийняв рішення про продовження освіти, рахується як втрачені доходи і належить до витрат на освіту, сьогодні багатьма вченими, зокрема у монографії російських науковців С. Дятлова, Т. Селищевої, В. Марьяненко, розглядається як негрошовий дохід або освітня вигода [11].

Економісти, намагаючись зрозуміти проблеми алокації ресурсів, людської та організаційної поведінки, більш загально зробили вагомий внесок в освітню галузь. Основні концепції людського капіталу, ринку, освітнього продукту за декілька декад привели до всезагальних дебатів освітніх проблем.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Nelson R.R. Investment in humans, technological diffusion, and economic growth / R.R. Nelson, E.S. Phelps // *American Economic Review*. – 1966. – № 65(2). – P. 69–75.
2. Mincer J. Investment in human capital and personal income distribution / J. Mincer // *Journal of Political Economy*. – 1958. – P. 66
3. Becker G.S. published on: G.S. Becker "Human Capital – A Theoretical and Empirical Analysis Human Capital – A Theoretical and Empirical Analysis, published on *Labour Economic & Labour Relations*", Fifth Edition ed. USA : Prentice – Hall, INC, 1991. – P. 20.
4. The library of Economics and Liberty, Biography of Theodore William Schultz [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.econlib.org/library/enc/bios/Schultz.html>.
5. Ксенофонтова О. Специфика образовательных услуг: маркетинговый аспект / О. Ксенофонтова // *Современные наукоемкие технологии. Региональное приложение*. – 2006. – № 2. – С. 45–49.
6. Маркс К. Сочинения / К. Маркс, Ф. Энгельс. – М., 1960. – Т. 23. – 907 с.
7. Про освіту : Закон України від 23 травня 1991 року № 1060-XII.
8. Keynes J.M. *The Means to Prosperity* / J.M. Keynes. – MacMillan and Co., 1933.
9. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов / А. Смит. – М., 1962. – С. 208.
10. Mill J. *Principles of Political Economy* / J. Mill. – L., 1920. – P. 47.
11. Дятлов С. Информационный подход к разработке методики расчета экономической эффективности образования / С. Дятлов // *Экономика образования*. – М. : АСОУ, 2006. – С. 184–204.